

Zorica Kuzmanović

*Odeljenje za arheologiju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
zoricakuzmanovic@gmail.com*

Uticaj lingvistike na formiranje kulturno-istorijskog pristupa u arheologiji*

Apstrakt: Kritičko preispitivanje istorije arheologije u ovom radu ima za cilj da ukaže na uticaj lingvistike i, uopšte, uloge jezika u modernom društvu na formiranje kulturno-istorijskog pristupa u arheologiji, sa posebnim osvrtom na takve pojave u srpskoj arheologiji. U tom pogledu, ovaj rad se nadovezuje na seriju sličnih, kritičko-istorijskih pregleda i priloga o istoriji arheologije, koji ukazuju na tzv. konceptualni tovar koji sa sobom nosi kulturno-istorijska praksa klasifikovanja artefakata prema njihovoj kulturnoj pripadnosti, prilikom čega se po automatizmu izvode pretpostavke o kulturnom/etničkom identitetu ljudi koji su koristili određene artefakte. Potreba da se sagleda pomenuti odnos između lingvistike i arheologije u vreme formiranja discipline potiče sa stanovišta da je, bez nužnog odbacivanja celokupne kulturno-istorijske tradicije (što je, uostalom, još uvek nemoguće), potrebno razumeti kako je došlo do formiranja određenih značenja implicitnih arheološkom konceptu kulture, te da je tim putem moguće izbeći interpretativne greške koje nameće pomenuti konceptualni tovar.

Ključne reči: kulturno-istorijska arheologija, klasična filologija, komparativna lingvistika, balkanologija

Klasična filologija, istorijska lingvistika i arheologija

To što je razvoj klasične arheologije u Nemačkoj, a kasnije i u drugim zapadnoevropskim sredinama započeo u sklopu klasične filologije, odnosno u sklopu proučavanja klasičnih jezika, starogrčkog i latinskog i njihovih pisanih tragova imalo je dalekosežne posledice po njen razvoj, praktično do danas (Cesarini 2008). Uloga klasične filologije, pa i same arheologije kao njenog sastavnog dela, bila je da se kroz istraživanje antičkih ostataka (jezika i umetnosti) odrede kanonski važna dela i pojave koje bi mogle poslužiti kao uzor i model savremenom stvaralaštvu (Morris 2006). Iako su specijalizacija pojedini-

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat rada na istraživačkom projektu *Arheološka kultura i identitet na Zapadnom Balkanu* koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije (br. 177008).

nih disciplina i niz drugih društvenih promena vremenom doveli do spontanog odustajanja od tako zamišljenog prosvetiteljskog i grandioznog projekta, klasična arheologija je tokom većeg dela svoje istorije ipak ostala usko vezana za istraživanje jezičkih i pisanih tragova antičke prošlosti. Takva praksa bila je vrlo izražena i u srpskoj arheologiji tokom prve polovine XX veka, što je i razumljivo ako se zna da su začetnici discipline u Srbiji, poput M. Valtrovića, M. Vasića i N. Vulića obrazovani na nemačkim univerzitetima i da je tradicija nemačke *Altertumswissenschaft* (naučna disciplina koja je izučavala antiku bazirajući se na sistematizaciji i kritičkom čitanju izvora, odnosno na istorijsko-umetničkoj i stilskoj analizi antikviteta) preneti i u Srbiju.

Radovi jednog od najvažnijih istraživača za formiranje arheološke discipline u Srbiji, Nikole Vulića koji se nakon završenog doktorata u Minhenu, 1897. godine vratio u Srbiju, te bio postavljen za profesora istorije starog veka na Velikoj školi u Beogradu, jedan je od primera koji svedoče o značaju koji je pridavan istraživanjima jezičkih tragova prošlosti u to vreme (Вулић 1905; 1909; 1931; 1933; 1934). Njegov višedecenijski rad na pronalaženju, prevođenju i tumačenju epigrafskih spomenika sa područja centralnog Balkana upotpunio je korpus podataka koji su tokom istog perioda intenzivno prikupljeni i u susjednim oblastima. Reč je o natpisima i spomenicima koje je po Bosni i Hercegovini sakupljao i u *Glasniku Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine* objavio Karl Pač (C. Patsch), zatim grčkim natpisima iz Dalmacije koje je publikovao Josip Brunšmid u *Die Inschriften und Münzen der griechischen Städten Dalmatines*, te natpisima iz Hrvatske i drugih oblasti, koje je takođe objavio Brunšmid u *Vjesniku hrvatskog arheološkog društva* (Marić 2003 (1933), 14). Svi latinski natpisi koji su prikupljeni u prvoj kampanji Vulićevog i Premenštajnovog (A. v. Premerstein) zajedničkog projekta na prikupljanju spomenika po Srbiji (do 1902. godine), uvršteni su u treći tom – *Illyricum*, Momzenovog (T. Mommsen) *Corpus Inscriptionum Latinarum* (1867-). Približno u isto vreme radio je na prikupljanju podataka za *Corpus Inscriptionum Latinarum* i Alfred fon Domašewski (A. f. Domaszewski), profesor iz Hajdelberga koji je tim povodom obišao 1886. godine gotovo sve veće gradove u Srbiji. Slični projekti u susjednim zemljama, kao i njihove međunarodne publikacije, ukazuju na značaj koji je pridavan prikupljanju i sistematizaciji epigrafskih ostataka. To se može smatrati odrazom specifične akademske klime u okviru klasične discipline u XIX i početkom XX veka, koja je pisane tragove prošlosti, odnosno jezika tretirala kao nesumnjivo prioritetne u istorijskom istraživanju.

Doktorska disertacija Rastislava Marića, budućeg profesora istorije starog veka na arheologiji, inače klasičnog filologa po osnovnom obrazovanju, još je jedan je od takvih primera. U studiji *Antički kultovi u našoj zemlji*, objavljenoj 1933. godine, Marić je pokušao da na osnovu istorijskih izvora, epigrafskih natpisa i malog broja drugih arheoloških nalaza (game i reljefi sa predstavama božanstava, statue i statuete božanstava, retki ostaci hramova), identifikuje

sva božanstva i kultove za koje se može pretpostaviti da su poštovani na teritoriji tadašnje kraljevine Jugoslavije u antičko doba. Na osnovu sistematizacije raspoloživih podataka, on je sve kultove podelio na domaće (ilirske, tračke, keltske) i strane (grčke, rimske i orijentalne). Takva klasifikacija je proizašla iz pretpostavke da su jezički ostaci svedočanstvo identiteta, odnosno narodnosti ljudi u prošlosti. Otuda je glavni kriterijum za klasifikovanje ostataka određenog kulta kao domaćeg bio upravo jezik, odnosno imena božanstava za koja se može pretpostaviti da su ilirska, tračka ili keltska.

"O domaćim božanstvima ponešto govore i antički pisci, ali ih najbolje poznajemo po natpisima nađenim u našoj zemlji i na strani. Poznata su ili pod njihovim domaćim imenima (Medaur, Epona, Marmogije, Sabazije) ili pod imenima grčkih i rimskih božanstava s kojima su identifikovani (Neptun, Mars, Belona). Uz ime dotičnog grčkog ili rimskog boga sačuvano je ponekad, kao epitet, i domaće ime (Bind Neptun, Mars Marmogije, Jupiter Taranukno, Dijal Dionis)." (Marić 2003 (1933), 17)

Tumačenje imena božanstava kao domaćih zasniva se na etimologiji imena koja se pojavljuju na epigrafskim spomenicima. Uz to, imena dedikanata (onih koji posvećuju natpis određenom božanstvu) takođe, prema Mariću, mogu da sugerišu na poreklo kulta. Grčka imena se, po njemu, javljaju uglavnom uz grčka i orijentalna božanstva, rimska uz rimska, dok dedikanti domaćih božanstava imaju imena koja su domaćeg porekla. Upravo iz tih razloga on epigrafske spomenike smatra najvrednijim svedočanstvom za proučavanje antičkih kultura pošto je na osnovu njih često moguće saznati ne samo društveni položaj i zanimanje, nego i "narodnost" dedikanata (Marić 2003 (1933), 13). Kako je, s obzirom na minorne i uz to nepouzdanе ostatke jezika balkanskog stanovništva, moguće ustanoviti da je neko ime keltskog, ilirskog ili tračkog porekla, Marić, međutim, ne obrazlaže. Da u istraživanju narodnosti, koja je u ovo vreme očito bila jedno od ključnih pitanja o prošlosti, tragovi jezika imaju nesumnjivo veći značaj od arheologije, vidi se po tome što Marić u svom istraživanju pridaje daleko veću važnost epigrafskim spomenicima, nego bilo kom drugom arheološkom ostatku.

Prioritet koji je pripisan jezičkim tragovima prošlosti u odnosu na arheološke proizašao je iz pomenute akademske tradicije bazirane na klasičnoj filologiji u okviru koje je došlo do specijalizacije arheologije kao zasebne oblasti istraživanja. Osim toga, ovakvom stanju su doprinosile i šire društvene okolnosti i ideje vremena u kome je nastajala arheologija. Naime, jezik je kroz vizuru romantičarsko-nacionalističkih pokreta i ideologija u Evropi XVIII i XIX veka na prvom mestu smatran odrazom narodnosti, odnosno etničke/nacionalne pripadnosti zajednice koja ga koristi, pod pretpostavkom da oni koji govore istim jezikom po prirodi osećaju pripadnost istoj zajednici (Joseph 2004, 42-48). Buđenje nacionalne svesti širom Evrope, praćeno uspostavljanjem nacionalne države kao političkog entiteta, bilo je u velikoj meri podržano prepoznavanjem jezika kao

specifičnog distinktivnog obeležja pojedinačnih nacija (Blench 1997). Zahvaljujući tome, jezik je postajao briga države, te je proučavanje jezika kao suštinskog dela nacionalne kulture i identiteta formalizovano i institucionalizovano kroz obrazovne i naučne ustanove. U kontekstu evropskog filhelenstva i nastojanja da se reafirmišu kulturna dostignuća antičke prošlosti, jezik je, shvaćen kao suštinski izraz duha naroda, odnosno antičke kulture, dobio dominantno i primarno mesto na svim poljima istraživanja antičke prošlosti (Anders 1998, 14-15).

Važnost koja je poklanjana istraživanju jezika ogleda se u tome što je, pored klasične filologije, u XVIII veku uspostavljena druga važna disciplina za izučavanje jezika – komparativna ili istorijska lingvistika. Klasična filologija, specifično usmerena na istraživanje starogrčkog i latinskog je u polje svog istraživanja uključivala celokupno kulturno i duhovno staralaštvo antičkog grčko-rimskog sveta (Бошковић 1871, 194), te se otuda u okviru njenih istraživanja neretko pristupa stilskoj analizi umetničkih antikviteta, koji kao i jezik svedoče o duhu antičkog grčkog naroda i njegove "visoke" kulture, kako se onda uobičajeno mislilo. Komparativna lingvistika se, pak, odnosi na uže jezička istraživanja usmerena na rekonstrukciju porekla i razvoja pojedinih jezika ili grupa jezika kroz vreme. Zamah u razvoju komparativne lingvistike bio je pokrenut u XVIII veku otkrićem indoevropske grupe jezika, odnosno prihvatanjem široko rasprostranjene teze o zajedničkom poreklu starogrčkog, latinskog, sanskrita i velikog broja modernih evropskih i azijskih jezika (Burton 2006, 32; Renfrew 1987, 9-19; Mallory 1989, 10-16). Ovo je dalje podstaklo istraživanje međusobnih sličnosti između poznatih jezika na nivou sintakse, fonetike, morfologije i gramatike sa težnjom da se putem komparativne lingvistike utvrdi istorija pojedinačnih jezika i grupa jezika, da se odredi poreklo i međusobna srodnost jezika, te da se rekonstruiše prvobitna forma zajedničkog indoevropskog prajezika. Originalno formulisana teza o indoevropskoj grupi jezika je podrazumevala pretpostavku da je grupa ljudi koja je nekada živela zajedno i koristila isti, zajednički prajezik (*Ursparache*) u nekom trenutku počela da se raseljava iz prapostojbine (*Urheimat*), te da je odvajanje pojedinih grupa istovremeno vodilo ka razdvajanju i međusobnom razlikovanju jezika, a da je moguće minucioznim metodima komparativne lingvistike utvrditi vreme i stepen odvajanja pojedinih jezika od pretpostavljenog zajedničkog prajezika (Бошковић 1871; Гарашанин 1988, 12; Renfrew 1987, 9-19). Na bazi ovih osnovnih pretpostavki o istorijskom razvoju jezika, lingvistika se upustila u rekonstrukciju mogućih migracija i uticaja koje su pojedini narodi, odnosno jezici, imali na neke druge. Široko rasprostranjeno shvatanje da je jezik jednako narod koji ga koristi, vodilo je po automatizmu sledećoj pretpostavci da će lingvistika svojim istraživanjima biti u stanju ne samo da rekonstruiše istoriju jezika, već zapravo celih naroda, njihovih običaja, institucija i verovanja (Mallory 1989). Starogrčki i latinski su u svim ovim komparativnim lingvističkim istraživanjima, kao što se može pretpostaviti, imali ključnu ulogu i bili su u izvesnom smislu referentna tačka poređenja. Naime,

"kolevka evropske civilizacije" je, prema rezultatima istorijske lingvistike, poreklom takođe indoevropska, te je postalo od ključnog značaja utvrditi odakle je došao narod "superiorne" kulture, odnosno rekonstruisati istoriju antičke grčke kulture pre pisanih izvora. Osim što je nudila mogućnost da putem jezika ustanovi poreklo antičke grčke kulture, istorijska lingvistika je, na bazi svojih komparativnih istraživanja, obilato spekulisala teorijama o jezičkoj srodnosti između antičkog grčkog i niza drugih poznatih jezika kako bi ustvrdila njihovu povezanost bilo u antičkom bilo u savremenom dobu. Sve pomenuto objašnjava zašto je u jeku romantičarskog nacionalizma i povećane potrebe za istraživanjem porekla naroda, jezik postao tako krucijalno važan deo istorijskog istraživanja.

Balkanologija

Shvaćena na ovaj način, lingvistika u Srbiji svoj puni zamah doživljava tokom prve polovine XX veka. Ipak, predavanje Jovana Boškovića, održano 14. januara 1871. godine u Velikoj školi – *Nauka o jeziku i njezin zadatak sa pregledom glavnih rezultata i nauke o jeziku u nas*, inače štampan u *Glasniku Srpskog učenog društva* (1871), pokazuje da se zainteresovanost ovdašnjih intelektualaca za istraživanje jezika javila znatno ranije i da je, po svemu sudeći, odgovarala onovremenim trendovima u evropskoj, a naročito u nemačkoj akademskoj sredini. Bošković u ovom tekstu vrlo sistematično izlaže predmet, metod i cilj "nove nauke", najnovije rezultate, kao i pregled vodeće literature i objavljenih studija iz ove oblasti u inostranstvu. Kao i većina njegovih savremenika, najveću korist od istraživanja jezika Bošković vidi u tome što je ona u stanju da otkrije "narodopis" onih koji koriste određeni jezik, odnosno karakter naroda, poreklo naroda i njegovu prastaru kulturu:

"Nauka o jeziku je narodopisu osnova. Najunutrašnjija bitnost kakvog naroda otvara se samo u jeziku njegovu. Jezik i narod uglavnom su isto, stojeći neprestano uzajmice vezani jedan za drugoga; po jeziku se uvek može suditi o narodnome karakteru. (...) Jezik je jedini kadar da nas sasvim pouzdano izvesti o poreklu kakvog naroda. (...) Formacija jezika ide dalje od svake istorije. Rukovođeni jezikom možemo ići za narodima u prastaro vreme, do takog perioda, odakle ne dopire do nas nikakav istorijski glas. (...) Sa jezikom kakvog naroda znamo i krug njegovih pogleda, predstava i pojmova; pomoću jezika možemo narodu tako reći da zavirimo u srce" (Bošković 1871, 207-209).

O razvoju komparativne lingvistike u Srbiji u prvoj polovini XX veka najrečitije svedoče radovi i publikacije Balkanskog instituta, osnovanog u Beogradu 1935. godine, s namerom i ambicijom da se stvori jedno interdisciplinarno polje istraživanja Balkana i balkanskih naroda. Iako je programska orijentacija ovog instituta nalagala istraživanje balkanske prošlosti kroz integralan pristup različitih istorijskih disciplina, komparativna lingvistika, sinhronijsko i dijahronijsko

istraživanje jezika imali su nesumnjivi prioritet, naročito na polju antičkih studija (Милин 2000, 30). Korišćenjem malobrojnih podataka iz antičkih (grčkih i latinskih) izvora o narodima koji su naseljavali Balkan¹ u prošlosti u kombinaciji sa malobrojnim sačuvanim tragovima jezika, lingvisti i drugi saradnici Instituta su u nizu studija i manjih priloga formulisali svoje pretpostavke o poreklu i srodnosti pojedinih plemena, odnosno naroda koji se pominju u izvorima, o području na kojem su se prostirale pojedine zajednice, međusobnom mešanju jezika u određenim periodima i sl. Kada tragovi jezika nisu sačuvani, kao što je slučaj sa narodima koje antički izvori pominju kao stanovnike Balkana, narodnost, odnosno etnička pripadnost se određivala na osnovu etimologije pojedinih reči za koje se smatralo da su jezički trag naroda koji je određenu teritoriju naseljavao u prošlosti. To su mogla biti lična imena, etnonimi, toponimi i hidronimi koji se pominju u grčkim i latinskim izvorima, ili su se, u određenoj formi, očuvali u savremenom jeziku. Dominantno nastojanje da se u okviru balkanologije ustanovi poreklo jezika, odnosno naroda ili plemena koji su naseljavali Balkan u prošlosti, učinilo je lingvistiku vodećom naukom Balkanskog instituta. U časopisu *Revue internationale des Etudes balkaniques (Revija za balkanske studije)*, koji je tokom nekoliko godina pred početak Drugog svetskog rata izdavao Balkanski institut, objavljeni su brojni radovi koji, kombinujući istorijske izvore i pretpostavljene jezičke tragove starobalkanskih naroda, pokušavaju da utvrde poreklo, srodnost i rasprostranjenost zajednica koje pominju antički pisci (Милин 2000; Сикимић 2000). U tom smislu naročito se ističe dugogodišnji rad filologa Milana Budimira, koji je na osnovu pretpostavljenih jezičkih tragova iz prošlosti, sačuvanih u savremenim balkanskim toponimima i hidronimima, istraživao indoevropsko poreklo Ilira, dokazujući da je jezik predgrčkih Pelasta ili Pelazga bio najstariji indoevropski dijalekt kojem su pripadali jezici ilirskih, tračkih i makedonskih plemena na Balkanu (Баришић 1967, I; Гарашанин 1988, 14-15).

Teorijom o Pelazgima, kao najstarijem indoevropskom sloju, Milan Budimir se praktično upustio u polemiku oko pitanja pradomovine, odnosno porekla Indoevropljana sa vodećim lingvistima tog doba. Dominantno tumačenje porekla Indoevropljana u okviru nemačke lingvistike između dva svetska rata bilo je da se pretpostavljena zajednička pradomovina naroda, nalazila na području severne Nemačke, Jitlanda i dela Skandinavskog poluostrva. Kako je poznato da su u mlađim, istorijskim periodima na istom ovom području živeli Germani, oni su, stoga, u radovima nemačkih lingvista obično tumačeni i kao najčistiji Indoevropljani (Гарашанин 1988, 12-13; Gavela 1977, 187-197). Iz ovog područja su se, kako se pretpostavljalo, nosioci već formiranih jezičkih

¹ U knizi *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba* (2007b (1969)), Fanula Papazoglu navodi sva mesta u starogrčkim i latinskim izvorima u kojima se pominju "srednjobalkanska plemena" (Tribali, Autorijati, Dardanci, Skordisci i Mezi).

grupa Indoevropljana raširili migracijama na razna područja evroazijskog kontinenta do onih oblasti koje su iz istorijskih izvora poznate kao njihova "domovina". Suprotno tome, Milan Budimir je dokazivao da su antički Pelazgi, narod koji se na više mesta pominje u starogrčkim i latinskim izvorima,² bili najstariji Indoevropljani naseljeni na širem području od Apeninskog poluostrva, preko Balkana i Male Azije, sve do Palestine (Sedaj 1989, 274). Pelazge, kao pretpostavljene najstarije Indoevropljane, Budimir često označava i kao doklasične Indoevropljane, sugerišući time da su oni naseljavali ovo područje još pre doseljavanja helenskih Indoevropljana. Lingvistički metod koji koristi kako bi potvrdio takvu tezu podrazumeva, pre svega, etimologiju etnonima drevnih Pelazga koje je nalazio sačuvane u različitim formama u toponomastici širom Balkanskog poluostrva, ukazujući na taj način na tragove "doklasičnih" jezičkih elemenata na ovom prostoru (Sedaj 1989, 270-271).

Nastojanje Milana Budimira da dokaže da su Pelazgima, kao najstarijem indoevropskom, doklasičnom narodu pripadali i Iliri, takođe je moglo biti u vezi sa njegovim suprotstavljanjem mišljenju vodećih nemačkih lingvista, koji su u skladu sa opštim teorijskim postavkama o postanku i širenju indoevropskih jezika, tvrdili da su se Iliri iz nordijske domovine doselili na područje istočne Nemačke, Mađarske, Austrije i Bosne u bronzanom dobu, i da su se tokom gvozdene doba dalje selili ka jugu, do Makedonije (Гарашанин 1988). Suprotno sledbenicima germanskog nordizma Budimir je isticao da formiranje najstarijih indoevropskih govora i jezika treba tražiti negde na balkanskom jugu, odnosno u Jugoistočnoj Evropi i da su, među brojni drugim narodima poznatim iz istorijskih izvora, starobalkanski Iliri takođe bili doklasični, odnosno dohelenski Indoevropljani naseljeni širom Mediterana (Sedaj 1989, 274).

Pojava i razvoj komparativne lingvistike, kao i dominantna uloga koju je imala u odnosu na druge istorijske discipline, doprineli su tome da pitanja vezana za porekla naroda, njihovu teritorijalnu rasprostranjenost i srodnost postanu središnja tema istorijskog istraživanja u XIX i početom XX veka. Antička arheologija, inače tradicionalno vezana za klasičnu filologiju, naročito je bila podložna uticajima lingvistike, te su poreklo naroda u prošlosti, njihova teritorijalna rasprostranjenost i srodnost takođe postali glavne teme arheološkog istraživanja (Blench 1997). Ovo je došlo do punog izražaja formulisanjem kulturno-istorijskog pristupa, koji je suštinski odredio dalji razvoj arheologije u XX veka. Kultura, poistovećena sa narodom, odnosno jezikom, kao glavna jedinica istraživanja prošlosti, potom migracija i difuzija kao

² Osim u Ilijadi (XVI, 333), Pelazge kao narod iz daleke prošlosti pominje Herodot (I, 56), a potom Strabon (V, 2,4; VII, 10). Herodot misli da su oni govorili varvarskim jezikom i da je antički narod, kao pelaški pretapajući se u Helene, zaboravio svoj i naučio helenski jezik, dok Strabon kaže da su Pelazgi bili rasprostranjeni po celoj Heladi i definiše ih kao prastari narod.

glavni mehanizmi koji objašnjavaju promene u prošlosti, osnovne su pretpostavke na kojima je zasnovan kulturno-istorijski pristup u arheologiji (Jones 1997; Olsen 2002; Палавестра 2011), a one su, kao što se vidi, originalno formulisane u kontekstu razvoja istorijske lingvistike.

Naime, trebalo bi se podsetiti da je čuveni nemački arheolog, ujedno i jedan od utemeljivača kulturno-istorijske škole u arheologiji, Gustaf Kosina (G. Kossinna) bio lingvista po osnovnom obrazovanju i da je njegovo istraživanje i formulisanje "naseobinske arheologije" (*Siedlungsarchäologie*) bilo potaknuto pitanjem indoevropskog porekla Germana (Палавестра 2011, 125-127; Olsen 2002, 34). Polazeći sa stanovišta da se istorijski poznate etničke grupe mogu pratiti unazad na određenom području sve dok postoji kontinuitet istorijske i arheološke građe, Kosina je tvrdio da je na obalskom području severne Nemačke i Danske moguće pratiti kontinuitet Germana sve do neolita te da je to ono vreme kada su se Indoevropljani (Indogermani) iz svoje nordijske pradomovine počeli raseljavati širom Evrope i Azije. Tako je pretpostavio jedanaest talasa migracija, delom primarnih, iz same pradomovine, delom sekundarnih, iz drugih oblasti koje su prethodno naselili. Arheološke dokaze za ovakve migracije Kosina nalazi u slučajnim i izrazito formalnim analogijama između određenih elemenata materijalne kulture, koje smelo povezuje bez obzira na nepremostive razlike u prostoru i vremenu (Гарашанин 1988, 12-13). Primera radi, nalazeći analogije između neolitske keramike iz Severne Evrope sa dekoracijom keramike koja se javlja u okviru *Mondsee* grupe u alpskom prostoru iz oko 2000. godine p. n. e., s jedne strane i dekoracijom geometrijske grčke keramike s druge strane, Kosina je dokazivao da nosioci *Mondsee* grupe predstavljaju Grke na prelazu iz indoevropske pradomovine do njihove istorijske teritorije. Iako najpoznatiji, Kosina nikako nije bio usamljen u svom pristupu i metodu istraživanja materijalnih ostataka prošlosti koji su uspostavljeni pod uticajima istorijske lingvistike.

Upravo sličnu tendenciju povezivanja lingvističkih i arheoloških podataka, s idejom da se istraži poreklo poznatih naroda u prošlosti, moguće je zapaziti i u istraživačkoj koncepciji Balkanskog instituta. Primera radi, Paul Krečmer (P. Kretschmer), jedan od istaknutih saradnika ovog Instituta, objašnjava u prvoj *Knjizi o Balkanu*,³ u članku *Praistorija Balkana u ogledalu jezika*, razloge za jedan integralan pristup arheologije i lingvistike u istraživanju prošlosti kojim se rukovodi balkanologija:

³ Balkanski institut je pored svog stručnog časopisa (*Revue internationale des études balkaniques*), za širu čitalačku publiku namenio specijalno izdanje – *Knjiga o Balkanu* (1936), u kojem su u nešto izmenjenoj verziji sabrani ključni radovi autora koji su objavljivali za *Revue internationale des Etudes balkaniques*.

"Tu temu (praistoriju) rasvetljavaju donekle dve nauke: arheologija i lingvistika. Arheologija crpe svoje znanje iz ostataka preistorijskog stanovništva i njegove materijalne kulture, ali nije u stanju da utvrdi narodnost i jezik tog stanovništva. Lingvistika opet dolazi baš do tih jezičkih rezultata..." (Кречмер 1936, 21).

U interdisciplinarnom konceptu Balkanskog instituta arheologija je, kao što se vidi, bila pozvana da, kad god je to bilo moguće, zaključke do kojih se došlo lingvističkim istraživanjima ilustruje i potvrdi arheološkim materijalom. Drugim rečima, bila je pozvana da tragom istorijske lingvistike traga za materijalnim ostacima kojima bi dopunila znanja o istoriji i kulturi naroda na Balkanu. Na primer, povezivanje određenih vrsta artefakata sa nekim plemenom za koje istorijski izvori navode da je živelo na teritoriji na kojoj su takvi nalazi otkriveni bio je uobičajen način raspoznavanja materijalne kulture poznatih plemena. Baš kao što je lingvistika povezivala jezičke ostatke sačuvane u toponimima ili hidronimima nekog područja sa narodima koje antički izvori pominju kao stanovnike iste teritorije, arheologija je otkrivene materijalne ostatke tog područja identifikovala kao distinktivne ostatke konkretnog naroda, odnosno plemena i tragom distribucije tih ostataka pratila kretanje pretpostavljene zajednice kroz prostor i vreme. U tom interdisciplinarnom odnosu između arheologije i lingvistike koji je začet na Balkanskom institutu, a koji je već imao svoju celovekovnu tradiciju na nemačkim univerzitetima, arheologiji je pripao zadatak da putem materijalnih ostataka prepozna i potvrdi distribuciju naroda i plemena i njihovu kulturu u prošlosti. Drugim rečima, moglo bi se reći da su, između ostalog, upravo kroz rad ovog Instituta postavljeni temelji za razvoj znamenite kulturno-istorijske škole u Srbiji.

Kulturno-istorijska arheologija

Usmerenost srpske/jugoslovenske arheologije na pitanje prostorno-hronološke distribucije naroda/plemena u prošlosti bila je potaknuta još i time što dobar deo praistorijske građe, dostupan na ovom području, zapravo potiče sa periferije grčko-rimskog sveta, te se stoga tretira kao ostatak i praistorijske i antičke prošlosti, odnosno bio je predmet razmatranja i praistorijske i antičke arheologije. Sačuvani pisani istorijski izvori koji pominju balkanske zajednice na obodu grčko-rimskog sveta su, kao i istorijski izvori u celini, zadobili pažnju ondašnjih antičara i tim putem je klasična arheologija i sama postala zainteresovana za mlađe praistorijsko doba na rubovima antičkog sveta. Što je još važnije, osnivači discipline, pretežno antičari po osnovnom usmerenju, su od samih početaka ostatke mlađe praistorije (gvozdeno doba) tumačili u svetlu poznatih informacija koje o ovoj teritoriji donose pojedini pisani izvori, odnosno pristupili su im iz perspektive antičke arheologije. Kada je intenziviran razvoj praistorijske arheologije u drugoj polovini XX veka, tradicija koja na-

laže prioritet u korišćenju antičkih izvora za tumačenje mlađe praistorije preneti je i na generacije koje su praktikovale kulturno-istorijski pristup. Nastojanje da se arheološki podaci upotrebe kao potvrda onoga o čemu su govorili pisani izvori neizbežno je vodilo ka pretpostavci da materijalna kultura sadrži informacije o etničkoj/plemenskoj pripadnosti onih koji su je proizveli i koristili. Naime, postojeći istorijski izvori o ovom području su prilično ograničeni u pogledu vrste podataka koje nude. Zna se ponešto o političkoj istoriji pojedinih balkanskih plemena, o nekim ključnim (uglavnom ratnim) događajima između njih i Rimljana i Makedonaca, ali o privrednoj, društvenoj i kulturnoj prošlosti ovog područja iz istorijskih podataka može se saznati vrlo malo (Papazoglu 2007a; 2007b). Iako bi se u takvoj situaciji očekivalo da arheološki podaci bar delimično popune mnogobrojne rupe u znanju o području centralnog Balkana tokom mlađe praistorije, oni su u najvećoj meri korišćeni da potvrde ono što se već i pretpostavljalo na osnovu izvora. Podaci o teritorijalnom razgraničenju, ili pak oblastima naseljavanja pojedinih plemena, o njihovim seobama i ratnim prodorima na druge teritorije, o njihovoj etničkoj pripadnosti Ilirima ili Tračanima drugim rečima, svi oni podaci koji su bili dostupni u izvorima, postali su skoro isključivi cilj arheološkog istraživanja, u smislu njihove potvrde ili osporavanja. Arheologija je na taj način svoje istraživačke ciljeve usmerila ka potvrđivanju prostorne i hronološke distribucije balkanskih plemena, pretpostavljajući da su materijalni ostaci, naročito oni vezani za kult sahranjivanja, mada često i krajnje utilitarni predmeti, odraz etničke ili plemenske pripadnosti (Dzino 2007; Kaiser 1995; Вранић 2011). Drugim rečima, tipičan arheološki pristup u istraživanju balkanske praistorije je bio izrazito kulturno-istorijski (npr. Гарашанин 1988; Паровић-Пешикан 1977/8; Srejić 1973; Срејовић 1979; Васић 1990). Ukoliko se izuzme zamena termina kultura, tj. kulturna grupa, nazivima plemena i plemenskih zajednica koje pominju grčki i rimski izvori, rekonstrukcija prošlosti balkanskih zajednica iz mlađe praistorije, sa stanovišta istraživačkog pristupa, tipičan je primer kulturno-istorijske arheologije.

* * *

Kritičko preispitivanje istorije arheologije, odnosno društveno-političkog konteksta u kome se pojavila i profilisala kao zasebno polje istraživanja, što se opaža kao svojevrsni trend unutar discipline poslednjih nekoliko decenija (Babić 2011), ukazuje, između ostalog, da je arheologija u pogledu predmeta istraživanja, pristupa i metoda formirana pod izrazitim uticajem jezičkih istraživanja i razumevanja uloge jezika u ljudskom društvu. Razlozi za to nalaze se u vrlo konkretnim istorijskim i društvenim okolnostima vremena u kome je formirana arheologija, od kojih su pojava i razvoj nacionalizma i nacionalnih pokreta u

Evropi bili jedan od ključnih faktora. Polazeći sa stanovišta da arheologija, kao društvena disciplina, neizbežno reflektuje društvene prilike vremena u kome deluje (Kuzmanović 2010), uklopljenost njenog predmeta, pristupa i metoda u aktuelni društveni kontekst ne iznenađuje. Međutim, trendovi koji nalažu preispitivanje tradicionalnog pristupa, ukazuju da je upravo stoga, nužno kritičko proveravanje određenih pristupa i koncepata koji u promenjenim društvenim okolnostima menjaju značenje i svrhu. To nikako ne znači da bi arheologija trebalo da baždari svoje metode u odnosu na aktuelne potrebe društva, već upravo suprotno, da bi u odnosu na opažene društvene promene trebalo da proverava i testira svoje metode i zaključke, koji se, načelno shvaćeni kao objektivni, često izdižu na nivo opštosti, a da se pri tome ne primećuje u kojoj je meri njihovo razumevanje uslovljeno društvenim konceptima iz sadašnjosti.

Istraživačka tradicija koja poistovećuje istoriju naroda sa istorijom njegovog jezika danas je, nakon decenija krvavih nacionalnih sukoba koji se odvijaju u okvirima istih jezičkih grupa, nedvosmisleno dovedena u pitanje. Mišljenje da ljudi koji govore istim jezikom po prirodi osećaju pripadnost istoj zajednici je u konstelaciji novih političkih i društvenih dešavanja u svetu, jednostavno neodrživo. Samim tim, celokupna tradicija koja polazi sa stanovišta da je putem istorijskog istraživanja jezika moguće ustanoviti poreklo konkretnog naroda, danas se opaža kao problematična. Štaviše, uočena konstruktivistička priroda kolektivnih identiteta, poput naroda/nacije, ukazuje da je izbor elemenata, kojim se na simboličkom nivou uspostavlja razlika i specifičnost konkretnog naroda u odnosu na neke druge, istorijski i kontekstualno uslovljen, te da je nemoguće odrediti neki opšti element, poput jezika kao kroskulturnu i vanvremensku determinantu koja određuje pripadnost određenom narodu. Otuda proizilazi potreba za preispitivanjem tradicionalnog pristupa i u okviru arheologije koji, pod uticajem istorijske lingvistike, polazi od pretpostavke da materijalna kultura takođe sadrži informacije o etničkoj/narodnoj pripadnosti, te da je arheologija u stanju da, prateći hronološku distribuciju, arheološkim putem definisanih, kulturnih grupa, odgovori na pitanje o poreklu naroda. S obzirom na dominantnu ulogu takve tradicije u razvoju srpske arheologije, paktično do danas, nužno je iznova podsećati da je kultura, kao analitička jedinica za prostorno-hronološku sistematizaciju artefakata u arheologiji, metodološka alatka koju je potrebno razdvojiti od problema interpretacije identiteta u prošlosti.

Literatura

- Anders, Andren. 1998. *Between Artefacts and Texts. Historical Archaeology in Global Perspective*. New York: Plenum Press.
- Babić, Staša. 2011. Čemu još istorija arheologije? *Etnoantropološki problemi* 6/3: 565-577.

- Blench, Roger. 1997. General Introduction to *Archaeology and Language. Theoretical and Methodological Orientations*, eds. Roger Blench and Matthew Spiggs, 1-18. London: Routledge.
- Burton, Philip. 2006. "Philology and Linguistic". In *The Edinburgh Companion to Ancient Greece and Rome*, eds. Edward Bispham, Thomas Harrison and Brian A. Sparks, 30-35. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Cesarini, Giovanna. 2008. "Wilamowitz and Stratigraphy in 1873. A Case Study in the History of Archaeology's Great Divide". In *Archives Ancestors Practices. Archaeology in the Light of its History*, eds. Nathan Schlanger and Jarl Nordbladh, 75-88. Oxford: Berghahn Books.
- Dzino, Daniel. 2007. The Celts in Ilyricum – whoever they may be: the hybridization and construction of identities in Southeastern Europe in the fourth and third centuries BC. *Opuscula Archaeologica* 31: 37-58.
- Gavela, Branko. 1977. *Iz dubine vekova*. Zagreb: Tehnička knjiga.
- Joseph, John Earl. 2004. *Language and Identity: National, Ethnic, Religious*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Jones, Sian. 1997. *The Archaeology of Ethnicity – Constructing Identities in the Past and Present*. London: Routledge.
- Kaiser, Timothy. 1995. "Archaeology and Ideology in southeast Europe". In *Nationalism, Politics, and the practice of archaeology*, eds. Philip Khol and Clare Fawcett, 99-119. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kuzmanović, Zorica. 2010. Refleksivno mišljenje – zamena za analogiju: Primer debate o antičkoj ekonomiji. *Etnoantropološki problemi* 5/1: 151-164.
- Mallory, James Patrick. 1989. *In Search of the Indo-Europeans. Language, Archaeology and Myth*. London: Thames and Hudson.
- Morris, Ian. 2006. "Classical Archaeology". In *A Companion to Archaeology*, ed. John Bintliff, 253-272. Malden: Blackwell.
- Olsen, Bjørnar. 2002. *Od predmeta do teksta. Teorijske perspektive arheoloških istraživanja*. Beograd: Geopoetika.
- Papazoglu, Fanula. 2007a. *Iz istorije antičkog Balkana. Odabrane studije*. Beograd: Equilibrium.
- Papazoglu, Fanula. 2007b. *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba. Tribali, Autarijati, Dardanci, Skordisci, Mezi*. Beograd: Equilibrium.
- Renfrew, Colin. 1987. *Archaeology and Language. The Puzzle of Indo-European Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sedaj, Endel. 1989. "Drevni Pelazgi (Pelasti) u studijama Milana Budimira". У *Античке студије код Срба*, ур. Миодраг Стојановић, 269-281. Београд: Српска академија наука и уметности – Балканолошки институт САНУ.
- Srejskić, Dragoslav. 1973. Karagač and the Problem of the Ethnogenesis of Dardanians. *Balkanica* IV: 39-83.

* * *

Баришић, Фрањо. 1967. Професор Милан Будимир као научник. *Зборник Филозофског факултета IX/1*: I-IV.

- Бошковић, Јован. 1871. Наука о језику и њезин задатак са прегледом главних резултата филологије и науке о језику у нас. *Гласник Српског научног друштва* XII: 189-236.
- Васић, Растко. 1990. "Гвоздено доба у Србији. Хронолошки и географски оквири и културно-историјска интерпретација". У *Господари сребра. Гвоздено доба на тлу Србије*, ур. Јевта Јевтовић, 15-23. Београд: Народни музеј – Војвођански музеј – Музеј Косова.
- Вранић, Иван. 2011. "Раноантичка насеља" и гвоздено доба централног Балкана: питања етничког идентитета. *Етноантрополошки проблеми* 6/3: 659-679.
- Вулић, Никола. 1905. Антички споменици у Србији. *Споменик СКА* 42: 79-99.
- Вулић, Никола. 1909. Антички споменици у Србији. *Споменик СКА* 47: 109-91.
- Вулић, Никола. 1931. Антички споменици наше земље. *Споменик СКА* 71/55: 1-259.
- Вулић, Никола. 1933. Антички споменици наше земље. *Споменик СКА* 75/58: 3-89.
- Вулић, Никола. 1934. Антички споменици наше земље. *Споменик СКА* 77/60: 1-84.
- Гарашанин, Милутин. 1988. "Настанак и порекло Илира". У *Илири и Албанци*, ур. Милутин Гарашанин, 9-81. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Кречмер, Паул. 1936. "Преисторија Балкана у огледалу језика". У *Књига о Балкану I*, 21-52. Београд: Балкански институт.
- Марић, Растислав. 2003 (1933). *Антички култови у нашој земљи*. Београд: Чигоја.
- Милин, Милена. 2000. Антика у издањима Балканског и Балканолошког института. *Balkanica XXX/XXXI*: 29-36.
- Палавестра, Александар. 2011. *Културни контексти археологије*. Београд: Филозофски факултет.
- Паровић-Пешикан, Маја. 1979. Археолошка истраживања у Боки Которској. *Старинар XXVIII-XXIX*: 19-67.
- Сикимић, Биљана. 2000. Лингвистика у часопису *Revue internationale des Études balkaniques I-IV*, Beograd 1934-1938. *Balkanica XXX/XXXI*: 37-41.
- Срејовић, Драгослав. 1979. "Покушај етничког и територијалног разграничења старобалканских племена на основу начина сахрањивања". У *Сахрањивање код Илира*, ур. Милутин Гарашанин, 79-88. Београд: Српска академија наука и уметности – Балканолошки институт САНУ.

Zorica Kuzmanović

Department of Archaeology
Faculty of Philosophy, Belgrade

The Influence of Linguistics upon the Formation of the Culture-Historical Approach in Archaeology

Through the critical research into the history of archaeology, the paper aims to explore the influence of linguistics and, more generally, the role of language in modern societies, upon the formation of the culture-historical approach in the discipline, focusing upon the situation in the Serbian archaeo-

logy. In doing so, the author follows the series of the similar critical historical accounts of the history of archaeology, pointing to the conceptual burden carried along with the culture-historical practice of attributing artefacts according to their cultural affiliation, automatically making inferences about the cultural/ethnic identity of the people who used them. The need to analyse the relationship between linguistics and archaeology at the time of formation of the discipline originates from the standpoint that, even if we do not advocate the complete rejection of the culture-historical tradition (still impossible, however), it is nevertheless necessary to understand the ways in which certain meanings were formed, implicit to the archaeological concept of culture. In this way, it becomes possible to avoid the interpretive mistakes inherent to the conceptual burden of the discipline.

Key words: culture-historical archaeology, classical philology, comparative linguistics, Balkan studies.

L'influence de la linguistique sur la formation de l'approche historico-culturelle en archéologie

La remise en question critique de l'histoire de l'archéologie dans cet article a pour objectif de rendre compte de l'influence de la linguistique et, en général, du rôle de la langue dans la société moderne sur la formation de l'approche historico-culturelle en archéologie, avec un aperçu particulier de ces phénomènes dans l'archéologie serbe. En ce sens, cet article succède à toute une série d'aperçus et de contributions critico-historiques semblables sur l'histoire de l'archéologie, qui rendent compte du poids conceptuel que la pratique historico-culturelle de classification des artefacts selon leur appartenance culturelle contient en elle, où, par une sorte d'automatisme, des hypothèses sont émises sur l'identité culturelle/ethnique des individus ayant utilisé des artefacts particuliers. Le besoin d'analyser le rapport évoqué entre la linguistique et l'archéologie du temps de la formation de la discipline découle du point de vue consistant à affirmer qu'il est indispensable, sans toutefois abandonner la tradition historico-culturelle antérieure (ce qui, d'ailleurs, paraît encore impossible), de comprendre comment se sont formées certaines significations inhérentes au concept archéologique de culture, et éviter ainsi des erreurs interprétatives imposées par la poids conceptuel déjà évoqué.

Mots clés: archéologie historico-culturelle, philologie classique, linguistique comparative, balkanologie.

Primljeno / Received: 03. 06. 2012.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 12. 07. 2012.